

Poëzie op maat

Naar een doorlopende leerlijn met passende poëzie

Veel docenten Nederlands zijn ontevreden over de opbouw van hun poëzieonderwijs, en dikwijls weten zij zich geen raad met niveauverschillen tussen leerlingen. In de definitieve conceptkerndoelen wordt genrekennis verondersteld en in de concepteindtermen wordt de literaire ontwikkeling expliciet in verband gebracht met het lezen van lyrische teksten. De meeste docenten hebben echter weinig kennis over hoe de lyrische ontwikkeling verloopt. Competentieniveaus kunnen helpen om het poëzieonderwijs beter te structureren, waarbij rekening wordt gehouden met verschillen tussen leerlingen.

DOOR HANS DAS

Vrijwel iedereen komt wel in aanraking met poëzie (Van der Starre, 2021). En toch hebben veel mensen het idee dat het genre niet aan hen besteed is. Ook veel docenten Nederlands voelen zich verlegen met het genre: ze weten niet waar ze met hun onderwijs moeten beginnen en hoe ze rekening kunnen houden met verschillen tussen leerlingen, laat staan hoe ze kunnen inspelen op hun lyrische ontwikkeling. Er zijn dan ook maar weinig docenten die tevreden zijn over hoe de poëzie is ingebed in het onderwijsprogramma (Dera, 2023).

De definitieve conceptkerndoelen en -eindtermen Nederlands geven een directe aanleiding om de huidige poëziepraktijk tegen het licht te houden. De kerndoelen

vereisen namelijk kennis van het genre (kerndoel 9), terwijl de eindtermen niet alleen aansturen op inzicht in de werking van 'literaire middelen' (eindterm 16), maar ook op een evaluatie van de lyrische ontwikkeling (eindterm 17). Met het aanbieden van een aantal lessen poëzie in een willekeurig leerjaar voldoen scholen straks dus niet meer aan de formele onderwijskaders.

De vraag is alleen welke concrete handvatten docenten hebben om hun poëzieaanbod te structureren – helemaal als zij zelf betrekkelijk weinig kennis hebben van het genre (Dera, 2023). De poëzieonderwijs traditie is namelijk nauwelijks ontwikkeld, schoolboeken bieden weinig houvast en er is weinig vakdidactisch onderzoek

naar het poëzieonderwijs gedaan. Het poëzieonderwijs is dan ook een *ill-structured domain* van het curriculum (Das, 2023). Met het promotieonderzoek dat ten grondslag ligt aan dit artikel is een eerste stap naar een beter gestructureerd poëziecurriculum gezet. Door zicht te krijgen op de manieren waarop kennis, vaardigheden en attitudes zich ontwikkelen, kunnen docenten een samenhangend programma ontwerpen dat aansluit bij de ontwikkeling van hun leerlingen.

Ontwerpprincipes

Effectief poëzieonderwijs is gebaseerd op de volgende ontwerpprincipes:

1. Laat leerlingen inzicht krijgen in de ontwikkeling van de lyrische competentie en hun eigen positie ten aanzien daarvan.
2. Laat leerlingen gedichten lezen die aansluiten bij de ontwikkeling van hun lyrische competentie.
3. Laat leerlingen reflecteren op hun opgedane kennis en ontwikkeling.

In mijn promotieonderzoek hebben expertdocenten voor zowel onder- als bovenbouw leerlingkenmerken in ontwikkelingsperspectief beschreven. Daarbij kwamen zij tot een indeling in competentieniveaus: vijf voor de onderbouw en vier voor de bovenbouw (zie tabel). Vervolgens hebben zij voor respectievelijk vijftig en zestig

Foto: Tom van Limpt

Als leerlingen ontdekken dat een ontwikkelde leesmanier meer inzicht biedt in levens van anderen, kritisch denken bevordert en leesvaardigheid vergroot, motiveert hen dat om hierin te investeren

gedichten bepaald in hoeverre ze passen bij ieder competentieniveau.

Voor effectief poëzieonderwijs is het allereerst van belang dat leerlingen inzicht krijgen in de ontwikkeling van de lyrische competentie en hun eigen positie ten aanzien van die ontwikkeling. Als leerlingen ontdekken dat een ontwikkelde leesmanier meer inzicht biedt in levens van anderen, kritisch denken bevordert en leesvaardigheid vergroot, motiveert hen dat om hierin te investeren.

Ontwikkeling wordt gefrustreerd door taken die te eenvoudig of te complex zijn. Om met Vygotsky te spreken, streeft een docent daarom idealiter naar het berei-

ken van de zone van naaste ontwikkeling. Afgezien van gericht onderwijs en concrete en passende leestaken, is het van belang dat een docent ontwikkeling stimuleert door passende gedichten aan te bieden. Dat zijn teksten die aansluiten bij de competenties van leerlingen, maar tegelijkertijd voldoende uitdagen om de stap naar een volgend niveau te zetten.

Het laatste ontwerpprincipe houdt in dat leerlingen reflecteren op de kennis die ze over gedichten hebben opgedaan en op de ontwikkeling die ze hebben door-gemaakt. Alleen als leerlingen hun opgedane inzichten expliciet verwoorden, kan worden aangetoond dat hun lyrische competentie is toegenomen. Dat betekent dat

leerlingen bij aanvang hun opvattingen, voorkeuren en verwachtingen formuleren om er aan het eind van het proces op terug te kijken.

Praktische uitwerking

De ontwerpprincipes kunnen worden geïllustreerd aan de hand van een lessenserie voor vwo 3, die al eens eerder in een special van *Levende Talen Magazine* aan de orde is gesteld (Das, 2018). In de eerste les van die serie werd geïnventariseerd wat leerlingen belangrijk vinden bij het lezen van een gedicht en discussieerden zij over poëzie-stellingen. In de tweede les maakten leerlingen kennis met competentieniveaus en bepaalden zij op basis daar-

van hun eigen positie (ontwerpprincipe 1). Met behulp van vooraf geselecteerde, passende gedichten (ontwerp-principe 2) werden leerlingen zich bewust van hun eigen voorkeuren, kennis en inzichten, vaardigheden, en hun houding. In een derde les beschreven zij hun eigen poëti-ca’s en zochten zij naar een gedicht dat net niet aansloot bij hun opvattingen en ontwikkeling. Zij bereidden voor de laatste les een poëziepitch voor waarin zij een gedicht presenteerden dat net niet paste bij hun poëtica, maar waarvan zij vermoedden dat het in hun zone van naaste ontwikkeling lag (ontwerpprincipe 3).

In het bovenstaande voorbeeld zijn de ontwerp-principes gebruikt voor één lessenserie, maar het is nog

ONDERBOUW

	niveau 1	niveau 2	niveau 3	niveau 4	niveau 5
leesoriëntatie	anekdotisch	emotioneel	interpreterend	intentie van de dichter	ervaren
opvattingen (kennis)	eenduidig, regelmatig, eindrijm, afgerond verhaal	eenduidig, regelmatig, eenvoudige beelden	oplosbare puzzel, diepere betekenis, poëtische taal	multi-oplosbare puzzel, construct van dichter, poëtische taal	eigenzinnig, uitdaging, poëtische taal
vaardigheden (omgaan met)	regelmatige structuur, begrijpelijke taal	duidelijke structuur, talige afwijkingen	deelonbegrip, toepassen van begrippen, complexere taal en structuur	onbegrip, meer interpretaties, uitstel van oordeel, reflecteren	open plekken, associatief lezen, culturele verwijzingen, iconiciteit
attitude	sceptisch, niet gemotiveerd	niet gemotiveerd	inspanningsbereid, raakt niet gefrustreerd	geïnteresseerd	gemotiveerd

Schematische competentieniveau-indeling voor de onder- en bovenbouw

BOVENBOUW

	niveau 1	niveau 2	niveau 3	niveau 4
leesoriëntatie	herkenkend	emotioneel	interpreterend	kunstzinnig
opvattingen (kennis)	eenduidig, regelmatig, eindrijm, kort	eenduidig, eenvoudige beelden, poëtische taal	oplosbare puzzel, diepere betekenis, poëtische taal	kunstwerk, construct van dichter, poëtische taal
vaardigheden (omgaan met)	herkenbare vorm en inhoud	afwijkende structuur, talige afwijkingen	onbegrip, complexere taal en structuur	intertekstualiteit, meer interpretaties, uitstel van oordeel, reflecteren
attitude	sceptisch, niet gemotiveerd	inspanningsbereid	geïnteresseerd	gemotiveerd

veel belangrijker dat het volledige onderwijsprogramma kritisch wordt geëvalueerd. De ontwerpprincipes kunnen worden ingezet om, indien nodig, het volledige poëziecurriculum opnieuw te ontwerpen. De principes geven leerlingen richting in het ontwikkelingsproces als in ieder leerjaar aandacht wordt besteed aan poëzie (ontwerpprincipe 1), waarbij het belangrijk is dat leerlingen ieder jaar gedichten lezen die aansluiten bij hun ontwikkeling (ontwerpprincipe 2). Het is essentieel dat leerlingen steeds weer reflecteren op wat zij hebben geleerd en beargumenteren hoe het geleerde past bij hun lyrische ontwikkeling (ontwerpprincipe 3).

In een goed gestructureerd programma kunnen docenten de zogeheten culturele basisvaardigheden als kapstok gebruiken: waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse (Van Heusden, 2010). Een doorlopende leerlijn volgt een route van herkenning (de eerste competentieniveaus) naar kunstzinnig besef (het laatste niveau). Nadat docenten herkenbare gedichten hebben gebruikt, kunnen zij hun onderwijs laten aansluiten bij de emotiegerichte lezers (niveau 2). Zij richten zich in hun onderwijs op waarneming (andere vormen, minder herkenbare inhoud) en verbeelding (hoe de dichter de werkelijkheid waarneemt). Bij deze fase, waarin leerlingen functies van lyriek leren (her)kennen, past ook het aanbieden van een deel van het begrippenapparaat, zoals termen voor versvormen en poëtisch taalgebruik, zodat leerlingen gemakkelijker over gedichten kunnen praten.

In de bovenbouw kan het onderwijs worden afgestemd op verbeelding en conceptualisering. De gedichten, die vaker geëngageerd zijn, bevatten open plekken en nodigen uit om te reflecteren. Ook de rest van het instrumentarium kan dan worden aangeboden, zoals begrippen met betrekking tot stijlfiguren en complexere vormen van beeldspraak. In een laatste fase kan de aandacht sterker uitgaan naar de analyse van gedichten. Deze is geen doel op zich, maar staat in dienst van interpretatie (competentieniveau 3) en verwondering (competentieniveau 4). Bij adequaat onderwijs krijgen leerlingen oog voor expressie en poëtische ervaringen.

Theoretische onderbouwing

De zwakke Nederlandse poëzieonderwijspraktijk, die wordt geïllustreerd door de overlap in competentieni-

veaus voor onder- en bovenbouw, is niet uniek. Ook in andere landen is nauwelijks tot geen sprake van een poëzieonderwijspraktijk die *evidence-informed* is. Overigens is niet alleen het poëzieonderwijs zwak gestructureerd: dit geldt ook voor het literatuuronderwijs in bredere zin. Dat heeft echter een stevige impuls gekregen met de dissertatie *Het oog van de meester* van Theo Witte (2008). Die leidde onder andere tot de veelgebruikte website <www.lezenvoordelijst.nl>. Het onderzoek waarop dit artikel is gebaseerd is schatplichtig aan dat van Witte.

Ook het cultuuronderwijs, dat (met het oog op de poëzie) raakvlakken heeft met het schoolvak Nederlands, kent van oudsher een zwakke structuur. Daar zijn echter al eerder pogingen gedaan om het curriculum te structureren: zo geven de eerder aangehaalde culturele basisvaardigheden van Van Heusden (2010) richting aan de opbouw van het onderwijs. Deze basisvaardigheden vormen een interessant en bruikbaar uitgangspunt voor een doorlopende leerlijn poëzie.

In allerlei onderzoek waarin het lezen van (zakelijke en literaire) teksten centraal staat, komen modellen voor die betrekking hebben op tekstbegrip. Een voorbeeld daarvan is het model van Kintsch (1998). Daarin maakt hij onderscheid tussen zwakke en sterke lezers. Zwakke lezers hebben alleen oog voor een oppervlakkige text-base, terwijl sterke lezers een *situation model* genereren, een coherente mentale representatie waarin tekstinformatie wordt gekoppeld aan bestaande kennis en ervaringen. Dergelijke modellen zijn zeer interessant en bruikbaar, maar deze hebben geen hermeneutische functie, zoals de competentieniveaus.

De huidige poëzieonderwijspraktijk is sterk gericht op het lezen van gedichten die in poëziebundels zijn verschenen. De eerder aangehaalde publicaties van Dera en Van der Starre wijzen terecht op andere verschijningsvormen die wellicht beter aansluiten bij de belevingswereld van leerlingen. Hierbij kan gedacht worden aan gedichten op sociale media en podiumpoëzie, maar ook in de openbare ruimte zijn bruikbare poëtische en lyrische teksten te vinden. Uiteraard zouden docenten bij de tekstkeuze niet alleen oog moeten hebben voor het gedicht en zijn vindplaats, maar zeker ook voor de didactische potentie en het ontwikkelingsperspectief dat een tekst kan dienen.

Het onderzoek naar poëzie in het onderwijs is lange

tijd zeer marginaal geweest. Het is toe te juichen dat de laatste jaren steeds meer wetenschappelijk onderzoek is verricht dat de onderwijspraktijk kan voeden. Met publicaties van onder anderen Jeroen Dera, Kila van der Starre en Corina Breukink (2024) kan het poëzieonderwijs zijn voordeel doen. Het is echter vooral zaak dat er gewerkt wordt aan serieuze plannen voor een doorlopende poëzieleerlijn, zodat docenten kunnen inzetten op ontwikkelingsgericht literatuuronderwijs dat de leerling helpt ‘klimmen’. Hopelijk levert dit artikel daaraan een bijdrage. ■

HANS DAS is docent Nederlands aan het Greijdanus College in Zwolle. In 2023 promoveerde hij met een NWO-promotiebeurs voor leraren aan de Rijksuniversiteit Groningen op de ontwikkeling van de lyrische competentie van leerlingen op havo en vwo. Tijdens zijn promotie-onderzoek richtte hij zich op de lyrische ontwikkeling die docenten waarnemen en op de ontwikkeling die zichtbaar wordt als leerlingen over poëzie praten en gedichten hardop denkend lezen. Het onderzoek resulteerde onder andere in competentieniveaus voor zowel onder- als bovenbouw. Aan de hand daarvan kunnen docenten hun onderwijs structureren en hun leerlingen gedichten aanbieden die aansluiten bij hun ontwikkeling.

LITERATUUR

- Breukink, C. (2024). *Attention to the reading process: Research on a reading program for poetry and prose, based on eye movement modeling examples from peers, for students in upper higher general and pre-university education* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. Utrecht University Research Portal. <https://doi.org/10.33540/2522>
- Das, H. (2018). Hoe lezen leerlingen poëzie en wat betekent dat voor onze lessen? Een onderzoek naar de ontwikkeling van het lyrisch vermogen als impuls voor het poëzieonderwijs. In J. Bloemert, K. de Gopper, W. Lowie, C. Ravesloot, & J. Graus (Red.), *Vakdidactisch onderzoek en de onderwijspraktijk* (p. 66–71). Vereniging van Leraren in Levende Talen.
- Das, H. (2023). *Poëzieonderwijs op maat: De ontwikkeling van de lyrische competentie op havo en vwo* [Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen]. Research Portal Rijksuniversiteit Groningen. <https://hdl.handle.net/11370/2c1971f2-310b-41e8-bcfc-904f835f6018>
- Dera, J. (2023). Poëzieonderwijs: Gedichten beleven en gebruiken in de klas. In J. Dera, J. Gubbels, J. van der Loo, & J. van Rijt (Red.), *Vaardig met vakinhoud: Handboek vakdidactiek Nederlands* (p. 213–324). Coutinho.
- Heusden, B. van. (2010). *Cultuur in de spiegel: Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen; SLO.
- Kintsch, W. (1998). *Comprehension: A paradigm for cognition*. Cambridge University Press.
- Starre, K. van der. (2021). *Poëzie buiten het boek: De circulatie en het gebruik van poëzie* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/401043>
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester: Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Eburon.

Meer weten?

Heusden, B. van. (2010). *Cultuur in de spiegel: Naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Rijksuniversiteit Groningen; SLO.

Dit artikel geeft theoretische achtergrond bij de culturele basisvaardigheden: waarneming, verbeelding, conceptualisering en analyse.

Dera, J. (2023). Poëzieonderwijs: Gedichten beleven en gebruiken in de klas. In J. Dera, J. Gubbels, J. van der Loo, & J. van Rijt (Red.), *Vaardig met vakinhoud: Handboek vakdidactiek Nederlands* (p. 213–324). Coutinho.

In het handboek *Vaardig met vakinhoud* staat een hoofdstuk over poëzieonderwijs waarin Jeroen Dera op een overzichtelijke wijze theoretische achtergrond bij het poëzieonderwijs geeft en een aantal praktische uitgangspunten voor poëziedidactiek biedt.

Starre, K. van der. (2021). *Poëzie buiten het boek: De circulatie en het gebruik van poëzie* [Proefschrift, Universiteit Utrecht]. Utrecht University Repository. <https://dspace.library.uu.nl/handle/1874/401043>

Ben je op zoek naar hoe gedichten ‘buiten het boek’ functioneren? Het proefschrift van Kila van der Starre biedt een goed leesbare verkenning van verschijningsvormen, gebruik en werking van poëzie in de openbare ruimte.

Das, H. (2023). *Poëzieonderwijs op maat: De ontwikkeling van de lyrische competentie op havo en vwo* [Proefschrift, Rijksuniversiteit Groningen]. Research Portal Rijksuniversiteit Groningen. <https://hdl.handle.net/11370/2c1971f2-310b-41e8-bcfc-904f835f6018>

Als je benieuwd bent naar concreet leesgedrag van leerlingen, dan vind je voorbeelden in dit proefschrift.